

Tóth Zsolt

***Janus Pannonius Múzeum
Régészeti Osztály***

JELENTÉS

**a pécsi székesegyház nyugati oldala
előtt, a Cella Trichora I.-től északra
végzett megelőző (hitelesítő) régészeti
feltárásról**

(2013.10.30. – 2013.12.11.)

**és a Cella Trichora I. védőépületének
bontása során végzett régészeti
felügyeletről**

(2014.01.08. - 2014.03.19.)

2015



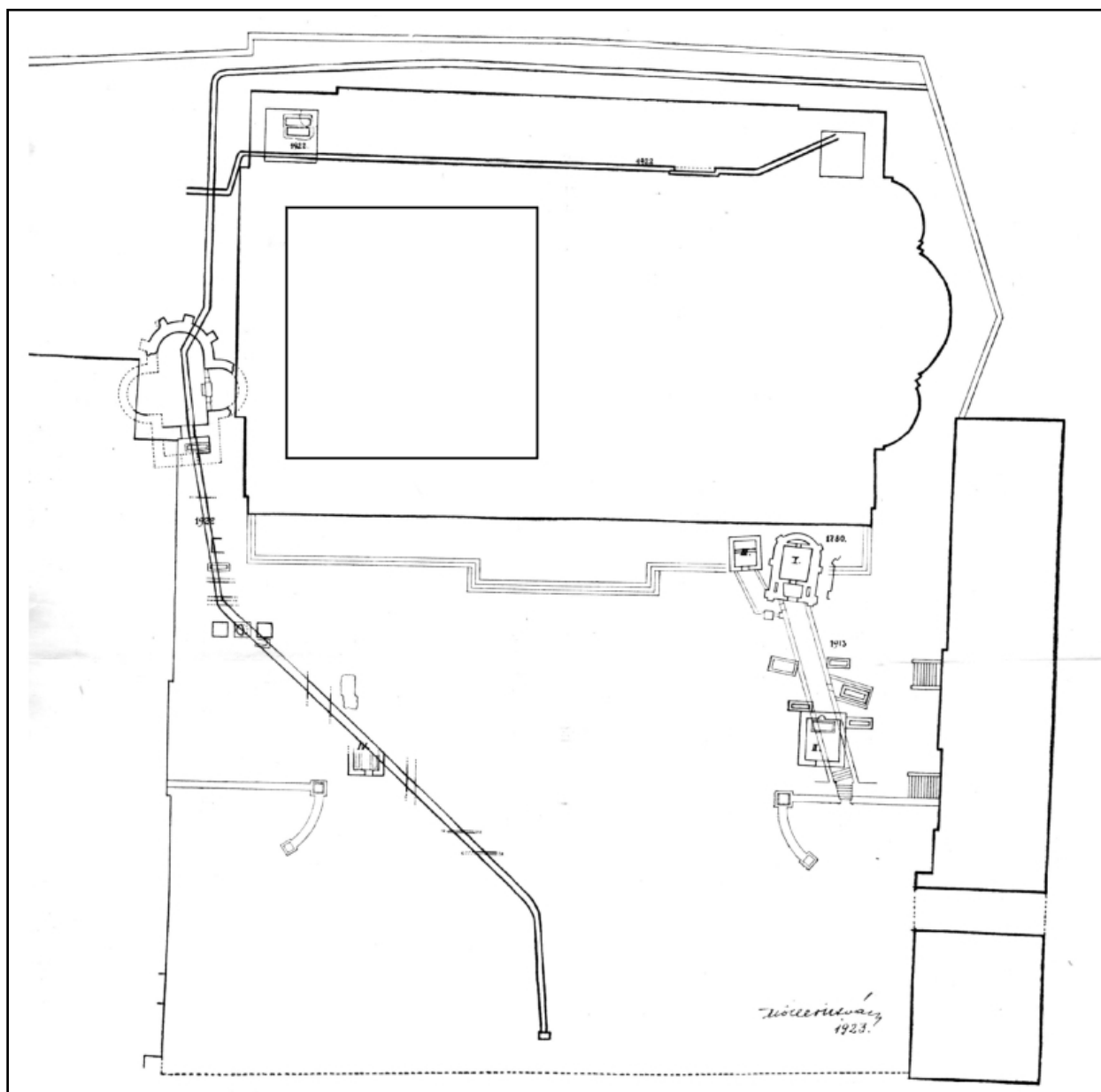
I. RÉGÉSZETI FELTÁRÁS 2013. ÉV

1922-ben Pécssett a székesegyház nyugati oldala előtt, a templom vízmentesítési munkálatai során, a nyugati bejáratától délre, háromapszisos késő római kori temetői épület (Cella Trichora) került elő. Az antik emlék nagy része a székesegyház és a püspöki palota között helyezkedik el. Keleti apszisának vége már a székesegyház nyugati falának vonalába, az épület nyugati széle pedig a püspöki palota északkeleti sarka alá esik. Az épület hozzáférhető részének régészeti feltárását 1922-ben a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából Szőnyi Ottó végezte el. 1955-ben vízmentesítési és szigetelési munkálatok alkalmával Fülep Ferenc (részben Radnóti

Aladárral közösen) végzett kutatásokat a Cella Trichora területén.

A temetői épület köré vasbeton szerkezetű védőépület épült Möller István tervei alapján, amelyet 1924-ben adtak át. Maga a védőépület a mai felszín alatt helyezkedik el, fölötte gyalogos és gépjármű forgalom folyik. A védőtetőn többször végeztek javításokat. Többek között egy ilyen során nyílt lehetősége Fülep Ferencnek 1955-ben régészeti kutatásokat végezni.

A 90 éves védőépület 2013. évi állapotában alkalmatlan volt már a Cella Trichora, különös tekintettel annak a freskóinak a megóvására. A vasbeton szerkezet előregedett, műszakilag alkalmatlan lett nagyobb járművek forgalmának



Szőnyi Ottó 1913. és 1922. évi kutatási eredményei



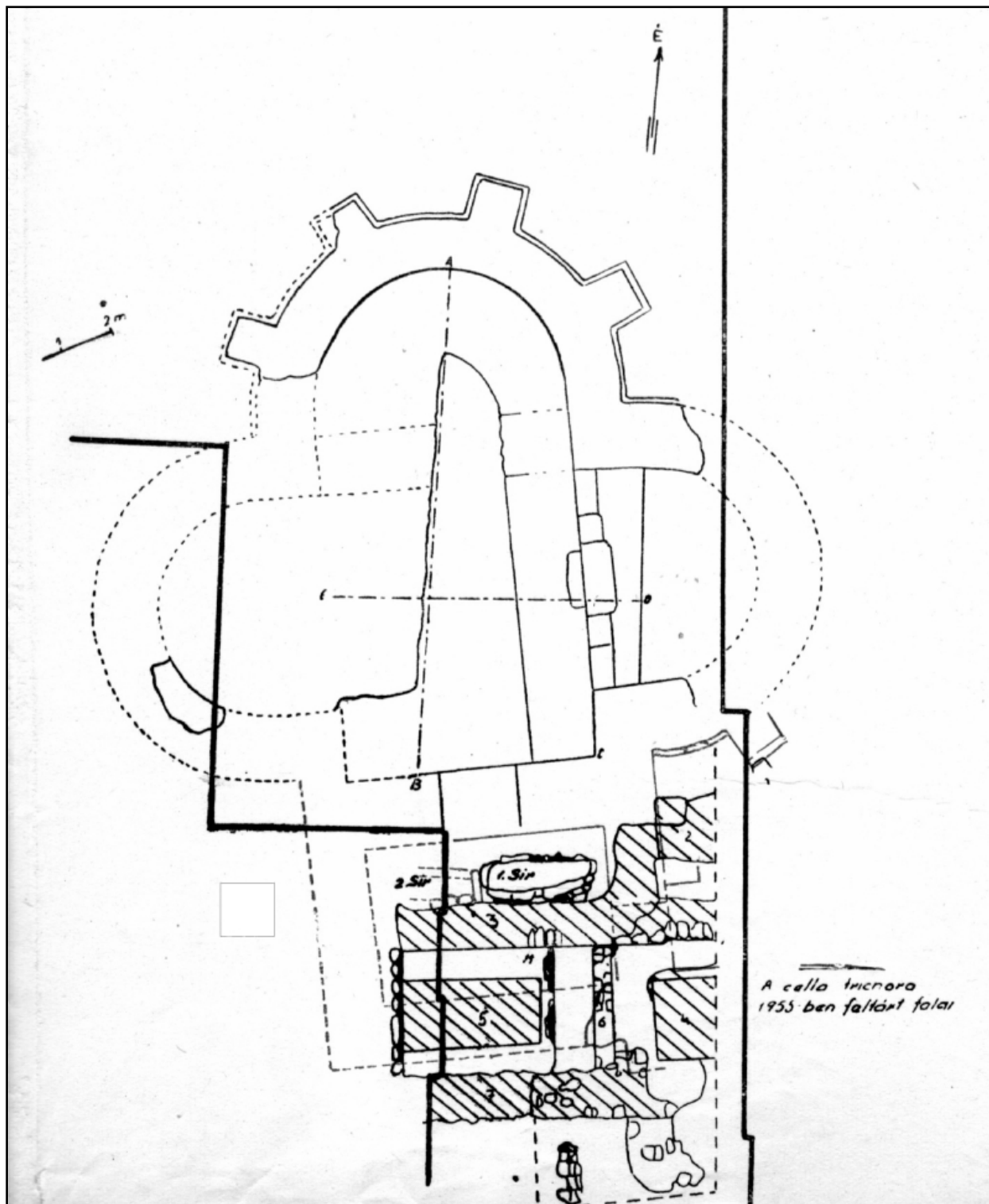
A Cella Trichora épülete az 1922. évi feltáráskor délről



A Cella Trichora épülete az 1922. évi feltáráskor északnyugatról

bonyolítására, az esetleges nagyobb beszakadás mechanikai sérüléseket okozhatott volna, valamint nedvesség, csapadék bejutását segítette volna elő. Ezen körülmények között nem volt biztosítható az állandó hőmérséklet és páratartalom, amelyek a freskók hosszú távú állagmegővésének feltételei. Előbbi okok új védőépület kialakítását tették szükségessé.

A Cella Trichora környezetében az alábbi régészeti kutatások folytak: 1954-ben Lakatos Pál a székesegyház nyugati bejárata előtt két sírípítményt talált, amelyek oldalfala kőből és téglából állt. 1958-ban Fülep Ferenc a Cella Trichorától nyugatra végzett tervátást 192 négyzetméter területen. Egy római kori vízvezetékén túl egy általa sírkamraként azonosított



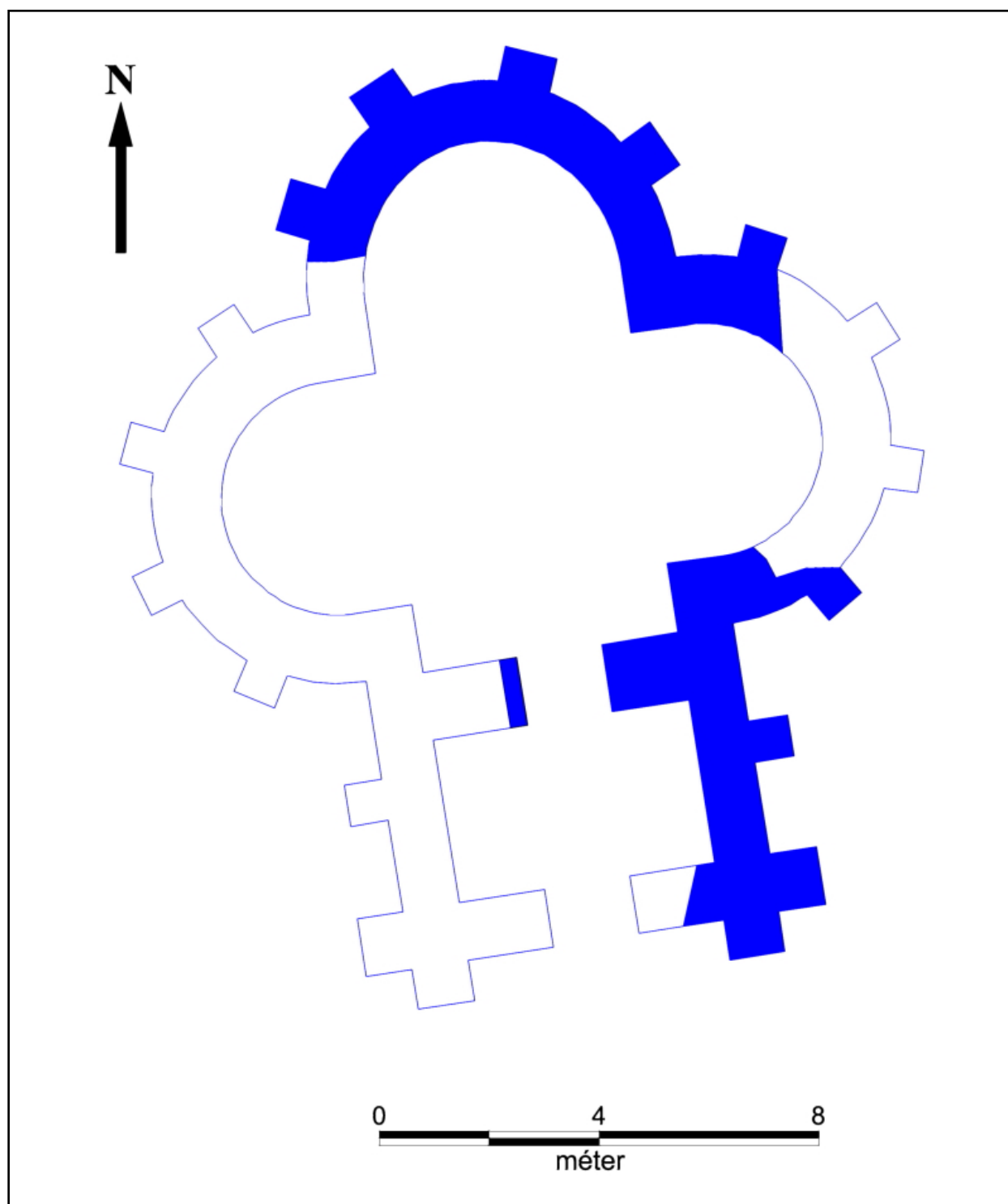
Fülep Ferenc összesítő alaprajza az 1955. évi kutatásról

épületet talált (VII. számú sírkamra), amelyre középkori falak vannak ráépítve. Bertók Gábor 2010-ben földradaros felmérést végzett a székesegyháztól nyugatra eső téren. Az eredmények alapján a Cella Trichorától északnyugatra kőfalak voltak feltételezhetők.

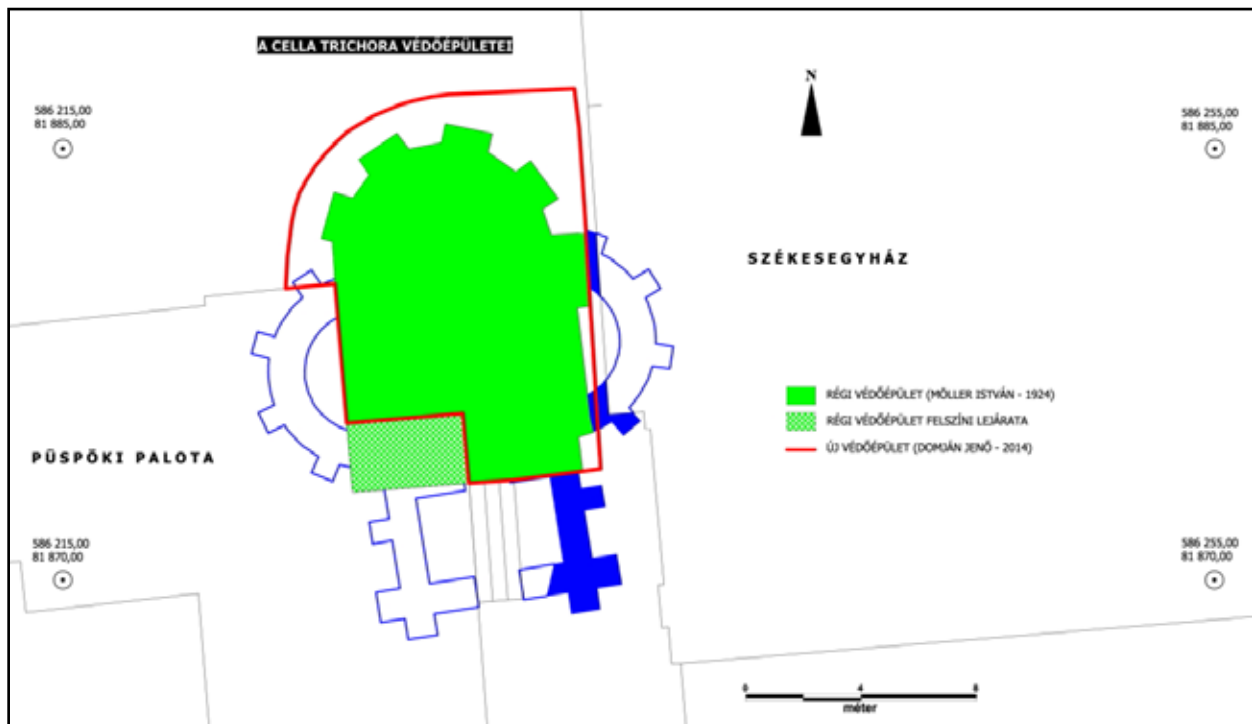
2013.10.30. - 2013.12.11. időszakban a Cella Trichora új védőépületének építését megelőző

régészeti feltárás folyt az épület északi apszisa körüli területen. A régészeti kutatást a Janus Pannonius Múzeum végezte, a feltárás vezetője Tóth Zsolt régész volt.

A régészeti munka első szakaszaként eltávolítottuk a Cella Trichora védőépülete és az 1922. évi feltáráshatár közötti területről a betöltését a természetes talajsínt alatti 0,2 méter mélysé-



A székesegyház nyugati oldala előtti Cella Trichora alaprajza



A Cella Trichora fölé emelt védőépületek

gig. (A mai felszíntől kb. 1,20 méter mélység.) Nyugatról a Cella Trichora első és második pillére között az árkot teljes mélységéig feltártuk.

Az árokban a következő megfigyeléseket lehetett tenni:

- Möller István nagyon masszív védőépületet építtetett a Cella Trichora köré.



A Cella Trichora a régi védőtető lebontása után, az új építésének fázisában



A Cella Trichora északi apszisának falfestménye

Nemcsak felülről fedte be vasbeton védőtetővel, hanem kívülről (oldalról) is védőfallal vette körbe egészen az alapozás aljáig. Ennek alsó része téglafalazás volt, amelyen betonfal állt. A védőfal alja a mai felszíntől 2,60 méter mélységben, a Cella Trichora falalapozásának aljánál jelentkezett. A Cella Trichora felmenő falának magasságában a beton külső oldalára még bitumen szigetelés is került.

- A védőépület oldalfalának külső oldala mögött a munkaárok alján a Cella Trichora falának és pilléreinek irányához igazodó betonelemből épített dréncső futott körbe. Az árok betöltése (a Szőnyiék által feltárt terület) öklömnyi nagyságú kőzúzalék és nagyobb terméskő darabokból állt.

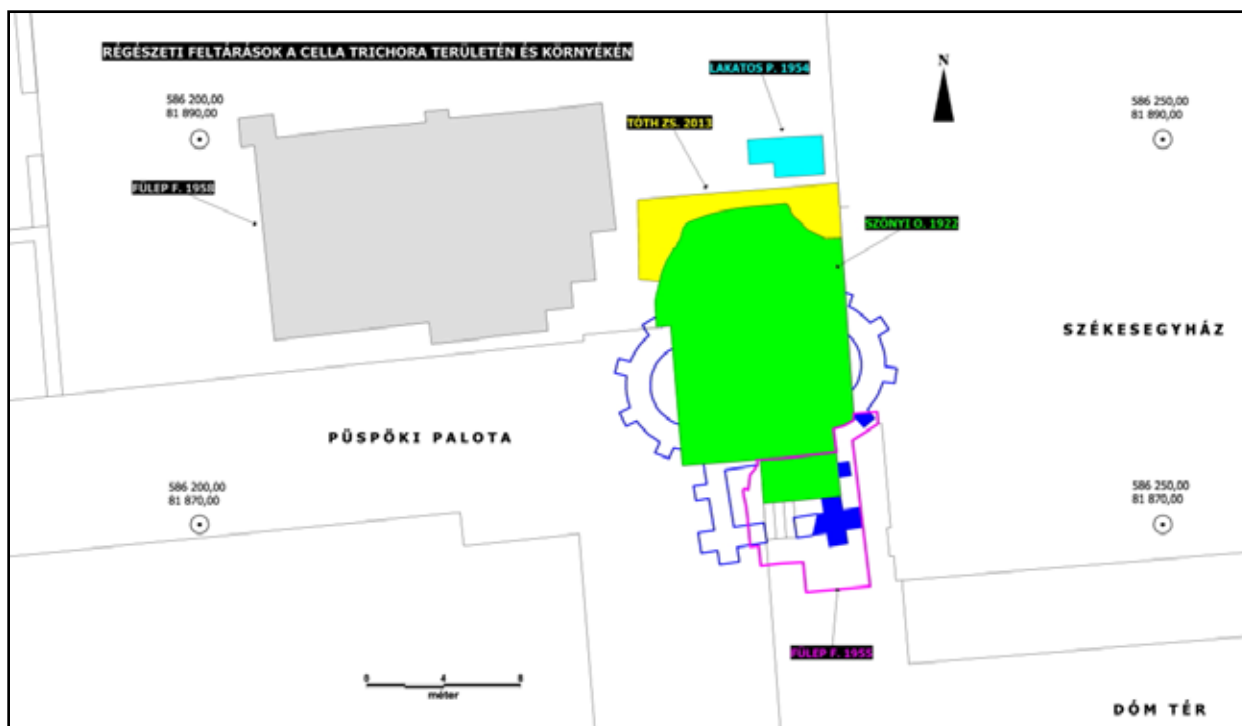
Az újonnan kutatható terület mindössze 20 négyzetméter volt. A területen hat objektum

került elő: három középkori sír a székesegyház nyugati bejárata előtt (1., 3. és 4. objektum), egy középkori eredetű épület kőalapozásának északkeleti sarka (2. objektum), valamint két római kori gödör alja (5. és 6. objektum).

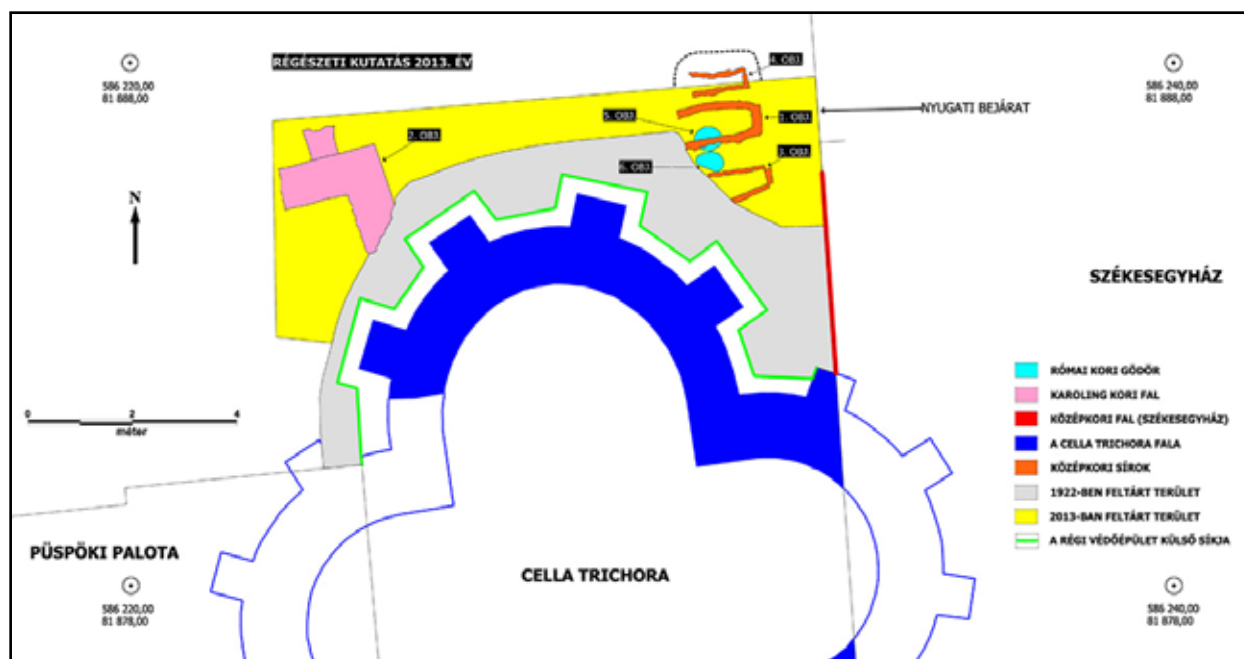
Szőnyi Ottó és Fülep Ferenc leírásaival összevetve, a talált három sír egykorú a Cella Trichora narthexében talált két sírral. A három sír egykorú a Lakatos Pál által a 4. objektum északi oldala mellett talált két sír építménnyel is.

A 2013-ban megtalált három sírt abba a köves-téglás pusztulásrétegbe ásták bele, amely a Cella Trichora római kor utáni pusztulásából származik. Így a római kori eredet kizárható, a sírok a Karoling korra vagy az Árpád korra datálhatók.

A középkori épületalapozás a feltárási terület északnyugati sarkában már 1922-ben is előkerült. Szőnyi Ottó nem tesz említést róla,



Régészeti kutatások a Cella Trichora területén és környékén



A 2013. évi régészeti feltárás eredményei

pedig a déli, a Cella Trichorának nekiépített, végét a védőépület kialakításakor bontották el. Tájolását tekintve egyezik a Cella Trichorától nyugat-északnyugat irányban, 5-10 méter távolságban lévő, Fülep Ferenc által VII. számú sírkamrának nevezett épületével. Erről az épületről azonban bizonyítható, hogy nem sírkamra. Az épületek tájolása eltérő mind a Cella Trichorától, mind a székesegyházétól és az azal azonos tájolású középkori falakétól. Fülep Ferenc a Cella Trichora narthexében és az általa VII. sírkamrának nevezett építményben is nagy mennyiségű IX-X. századi leletanyagot talált. A tájolás és a leletanyag alapján feltételezzük, hogy a 2. objektum Karoling kori építmény része. Pécs eddig ismert Karoling kori épített emlékeiről van szó. Előbbiek alapján nem csak egy teleppel kell a késő római kori temető területén számolni a Karoling időszakban, hanem egy központtal is, amelynek közepén templom (a felújított Cella Trichora) és hozzáépített lakóépület emelkedett.

Objektumok:

1. objektum – csontvázas sír

A sír a mai felszíntől csekély mélységben, 0,25 méter mélyen került elő a székesegyház nyugati bejárata előtt. Nyugat-kelet tájolású, a hossz tengely 8 fokkal eltér délnyugati irányban a K-Ny-tól. A sír nyugati fele hiányzik, átvágja a Möller-csatorna árka. A sír megmaradt része 1,55 méter hosszú. A sír szélessége 0,80 méter, belső szélessége 0,50 méter körüli. A sír oldalát agyaggal kötött terméskő darabokkal falazták ki, amely átlagosan 0,15 méter széles. A falazatban egy-két darab lapos római téglatöredék is előfordult. A sír keleti végénél kissé befele szűkül a sírgödör. A sír mélysége a peremétől számítva az északi oldalon 0,30 méter, a délin 0,20 méter, azaz az északi oldalon magasabban falazták ki, ugyanis a sírgödör alja nagyjából vízszintes. A sírgödör alján foltokban homok jelentkezett, amelyet a sírgödör alján terítettek szét vékonyan. A sírgödört kevert töltésföldbe, a Cella Trichora római kor utáni pusztulásrétegére ásták rá. Az elhunytat nyugat – kelet irányba temették el hasra fektetve. A csontvázból a lábak maradtak meg eredeti helyzetben, a többi rész hiányzik a bolygatás miatt.

A sírt dokumentálás után szétbontottuk. A sírt már 1922-ben is megtalálták, de Szönyi nem írt róla. (Ekkor bolygatták részlegesen.)

3. objektum – csontvázas sír

A sír a mai felszíntől 0,45 méter mélyen került elő a székesegyház nyugati bejáratától kicsit délre, az 1. objektumtól 0,50 méter távolságban délre. Nyugat-kelet tájolású, a hossz tengely 8 fokkal eltér délnyugati irányban a K-Ny-tól. A sír nyugati fele hiányzik, srégen átvágja Möllerék munkagödre. A sír megmaradt része 0,86 – 1,24 méter hosszú. A sír szélessége 0,60 méter. A sír oldalát 0,12-0,14 méter vastag faragott, kőlapokkal falazták ki, amelyeket habarcs köt össze. A sírgödör keleti vége beszűkül, itt egy 0,30 méter hosszú függőleges helyzetű kőlap zárja. A sír mélysége a peremétől számítva 0,30 méter. A sírgödör alján foltokban homok jelentkezett. A sírgödört kevert töltésföldbe, a Cella Trichora római kor utáni pusztulásrétegére ásták rá. Az elhunytat nyugat – kelet irányba temették el. A csontvázból az alsó lábszárak maradtak meg eredeti helyzetben, a többi rész hiányzik a bolygatás miatt. A felső combcsontok a sír északi szélén jelentkezték. A sír környezetében és a betöltésben rengeteg csontdarab került elő. A sírt dokumentálás után szétbontottuk. A sírt már 1922-ben is megtalálták, de Szőnyi nem írt róla. (Ekkor bolygatták részlegesen.)

4. objektum – csontvázas sír

A sír csekély mélységben, a mai felszíntől 0,24 méter mélyen került elő a székesegyház nyugati bejárata előtt, az 1. objektumtól 0,20 méter távolságban északra, részlegesen a megnyitott munkaterületen kívül. Nyugat-kelet tájolású, a hossz tengely 8 fokkal eltér délnyugati irányban a K-Ny-tól. A sír nyugati vége hiányzik, átvágja a Möller csatorna árka. A sír megmaradt része 1,10 méter hosszú. A sír szélessége 0,44 méter, belső szélessége átlagosan 0,20 méter. A sír oldalát vékony, átlagosan 0,10-0,12 méter vastag faragott, kőlapokkal falazták ki, amelyeket habarcs köt össze. A sír keleti végénél a beszűkülés nem volt megfigyelhető. A sír északi oldala ívesen befele szűkül, a földnyomás a kőlapokat kimozdította eredeti helyzetükből. A sír mélysége a peremétől számítva 0,30 méter. A sírgödör alján foltokban homok jelentkezett. A sírgödört kevert töltésföldbe ásták bele. Az elhunytat nyugat – kelet irányba temették el. A sírgödör északi szélében álló kőlapok benyomódása miatt a csontváz sérült. Az elhunyt gyerek volt, magassága 0,75 méter körüli. A sírt dokumentálás után szétbontottuk. Az északi oldal egyik kőlapjának külső olda-



Kőlapokból épített sírok a székesegyház nyugati bejárata előtt

lán véset volt megfigyelhető, amely leginkább egy tükrözött „B” betűre hasonlít. (Lakatos Pál 1954-ben talált délebbi sírépítménye pontosan a 4. objektum helyére esik a dokumentáció helyszínrajza alapján. A két sír nem egyezik a fotók alapján, így a korábban talált sír a 4. objektum északi széle mellett lehetett.)

2. objektum - kőépület

Épület északkeleti sarkának kőalapozása. A munkaterületre 2x2 méter nagyságú rész esett. Az épület É-D tengelye 18 fokkal elfordul nyugatra. A fal észak-déli szakaszának déli végét Szőnyi Ottóék átvágták. A fal a Cella Trichora északi apszisának nyugati részén a két nyugati pillér között végződött, nekiépítették a római falnak. Felszíne egyenetlen, bolygatott, modern vezetékek szabdalják. Megmaradt magassága 1 méter körüli, szélessége átlagosan 0,80 méter. A fal két szára megközelítőleg derékszöveget zár be egymással. Az épület északi oldalához utólagosan hozzáépített, sekély mélységű, 0,52 méter széles kőalapozás kapcsolódik.

Az 1. és 3. objektumok helyén a természetes talajsínt két gödör alja jelentkezett (5. és 6. objektum) a római kori épület pusztulásából

származó törmelékreg alatt. Római koriak, az nem eldönthető, hogy valamilyen temető előtti (2-3. század) objektum vagy esetleg a Cella Trichora építésénél használt állványzat részei. Formájuk alapján leginkább cölöplyukak lehetnek.

5. objektum - gödör

Sekély, közel kör alaprajzú gödör, vsz. cölöplyuk. A természetes altalajba (barna, homogén, humuszos föld) ásták bele. Átmérő: 0,50 m; mélység: 0,10 m. Betöltés: sötétszürke, laza, humuszos föld köves habarcsos anyaggal keverve.

6. objektum - gödör

Sekély, közel kör alaprajzú gödör, vsz. cölöplyuk. A természetes altalajba (barna, homogén, humuszos föld) ásták bele. Átmérő: 0,52 m; mélység: 0,18 m. Betöltés: sötétszürke, laza, humuszos föld köves habarcsos anyaggal keverve. Bolygatott, déli fele 1922-ben megsemmisült.

Közvetlenül a régészeti feltárás után elkezdődtek az új védőépület kivitelezési munkálatai. Ennek során a székesegyház nyugati homlokza-



A 2013. évi kutatási terület nyugati felében megtalált középkori (Karoling kori) falrészlet



Középkori falmaradvány Szőnyi Ottó 1922. évi kutatási területének északi szélében az északi apszis előtt

tának párkányzata (a 19. századi átépítés része) alatt láthatóvá vált az a középkori fal, amelynek déli vége a Cella Trichora keleti apszis északi pillérének van nekiépítve.

7. objektum

Visszabontott fal kőalapozása. Tört mészkőből épült. A fal 3,86 méter hosszú, északi vége a székesegyház nyugati bejáratának déli szélétől (a párkányzat végétől) 0,60 méterre délre sarokban végződik. Mélysége jelentős, 1,72 méter. Ebből adódóan jelentős lehet a szélessége is, jelentős teher hordására szolgált. Valahogy a középkori székesegyházzal van összefüggésben. A falalapot kétféle anyagba ásták bele: alsó részét a természetes altalajba, ahol szép egyenletes a falalap oldala. Mivel az alapozás felső részét a köves-téglás pusztulásrétegbe ásták, igazodva ennek jellegéhez, a külső falsík itt egyenetlen. A felső rész a párkányzat síkjához képest 0,15-0,20 méterrel kiugrik.

Rétegrend

Értékelhető rétegrend a munkaterület északkeleti sarkában és nyugati oldalán jelentkezett. Az északi profilt a Möller csatorna beásása és egy az északi metszetsfalat srégen vágó csapadék csatorna, valamint egy elektromos kábel árka jelentősen bolygatta. A keleti oldalon, a székesegyház párkányzata előtt 1922-ben Szőnyi Ottóék elbontották a kultúrrétegződést és a területet homokkal töltötték vissza. A nyugati oldalon a munkaterület déli végétől indulva szintén bolygatott a terület, a beásás széle a munkaterület délnyugati sarkától indult.

Északkeleti sarok: A mai felszíntől a természetes talajszintig átlagosan 1,10 méter vastag.

- Modern kőburkolat
- Burkolat alapozása (meszes, homokos anyag)
- Kevert, kavicsos, köves szürkésbarna töltésföld
- Szürkésfehér meszes, habarcsos, kavicsos réteg – a középkori/hódoltság kori külső térszín



Metszefal a 7. objektummal a székesegyház nyugati oldala előtt a bejárat vonalában és attól délre

- Köves-téglás omladékréteg szürkésbarna humuszos földdel – a Cella Trichora pusztulásából származó anyag és természetes feltöltődés
- Barna, homogén, humuszos föld – természetes talaj legfelső rétege

Levonható következtetések:

A barna, homogén, humuszos föld megléte azt bizonyítja, hogy a római korban nem volt itt felszínmélyítés, mesterséges szintalakítás. (A székesegyház északnyugati tornya körül ez a réteg már hiányzik.)

A Cella Trichora alapozása és felmenő falazata a természetes talajszinthez igazodik, így földfelszíni építmény.

A vastag (átlagosan 0,40 méter) pusztulásréteg az jelzi, hogy a Cella Trichora a népvándorlás kor időszakában használaton kívül volt, pusztult.

Nyugati metszefal: A mai felszíntől a természetes talajszintig 0,70 – 1,00 méter között vál-

tozik. A munkaterület nyugati oldalán a felszín mind dél, mind nyugat irányban erősen lejt.

- Modern kőburkolat
- Burkolat alapozása (meszes, homokos anyag)
- Kevert, kavicsos, köves szürkésbarna töltésföld, foltokban mész és homok
- Barna, kemény, téglaszemcsés réteg – a középkori/hódoltság kori külső térszín
- Szürkésfehér habarcsos, kötőrmelékes réteg – bontási törmelék
- Szürkésbarna, helyenként faszénnel kevert kemény réteg – vsz. Karoling kori járószint
- Fekete, faszenes égésréteg
- Szürkésfehér habarcsréteg
- Barna, kemény homogén, humuszos föld – természetes talaj legfelső rétege

Levonható következtetések:

- A természetes talajszint feletti habarcsréteg valószínűleg a Cella Trichorához tartozó épített külső járószint alapozása. A lejtéssel nő a vastagsága, így csökken-



A 2013-ban feltárt terület északkeleti sarka a székesegyház nyugati bejárata előtt



A 2013-ban feltárt terület nyugati metszete



A Cella Trichora régi védőépületének a bontása

tették a felszínlejtés mértékét az épület környezetében. Felszínén kő- vagy téglaburkolat lehetett.

- Nem eldönthető a kis felület alapján, hogy a faszenes réteg a Cella Trichora tetőszerkezetének leégéséből származik-e. Helyzete alapján valamikor a római kor vége felé, vagy azután keletkezett.
- A barna, helyenként faszenes réteg a viszsabontott falalaphoz igazodik, szintje követi a természetes talajszintet. Ez a vékony, kemény réteg és az épület kizárásos alapon Karoling kori lehet.
- A habarcsos bontási törmelék a Karoling kori épület (2. objektum) visszabontásából származik. Ennek az anyagnak az elterítésével sokkal egyenletesebbé tették a felszínt a Cella Trichora környezetében, csökkentették annak lejtését. Fülep Ferencnek a VII. számú „sírkamra” belső terében tett megfigyelései (leletanyag és annak rétegződése) alapján az épületet még az Árpád korban is használták, így az elbontásra legkorábban az Árpád kor időszakában kerülhetett sor. (Később közép-

kori anyag már nem került elő a VII. számú „sírkamra” betöltéséből, addigra már a külső járósínt alá került.) Az elbontott épület helyén emelt falak tájolásban egyeznek a székesegyházzal, így ezeket legkorábban a 12. század második felében – 13. században emelhetők. A viszsabontott falak ennél korábbiak.

II. RÉGÉSZETI FELÜGYELET 2014. ÉV

2014.01.08. – 2014.03.19. időszakban Janus Pannonius Múzeum régészeti felügyeletet biztosított a Cella Trichora körüli védőépület elbontásához, amelyet az intézmény részéről Tóth Zsolt látott el. A régészeti jelenlét mellett az új védőépület tervezője, Domján Jenő építész is folyamatos művezetést biztosított a bontási munkák mellé.

Az új védőépület kialakítása során a Cella Trichorától északra újra hozzáférhetővé vált az északi apszis külső oldala és a keleti apszis indítása. Hitelesíteni lehetett Szőnyi Ottó megfi-



A vasbeton védőtető bontása az északi apszis fölött

gyeléseit és újra lehetett dokumentálni az épület kibontott részét.

A Pécsi Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatala kizárólag rezgésmentes módszert engedélyezett, azaz vágásos módszerrel kellett a bontást megoldani. Tovább nehezítette a bontást, hogy mindezt száraz technikával kellett kivitelezni a freskók állagának megóvása érdekében. A bontási munkák megkezdése előtt a védőtetőt a Cella Trichora belső terében alulról megtámasztották, a freskókat bekalodázták és száraz homokkal töltötték azt be.

A bontási munka első szakasza a védőtető északi apszis körüli oldalának elbontása volt. Ezt követően került sor a védőtető bontására. A tetőről a vasbeton szerkezetet tömbökben szedték le.

A védőépülettel kapcsolatban az alábbi régészeti vonatkozású megállapítások tehetők:

- A védőépületnek az északi apszis körül épített oldala volt, amelynek az alsó része téglából falazott, felső része pedig beton. Az oldalfal és a Cella Trichora északi apszisának fala között légrés volt, amely

a belül freskóval díszített fal szellőzését biztosította. (A légrés keleti vége a keleti apszis északi végénél volt. Möller itt átörte a római falat a huzat biztosítása érdekében.)

- A védőtető a régészeti korú épített emlékekre volt nagyrészt ráterhelve: Északon végig a Cella Trichora északi apszisára; keleten a Cella Trichora keleti apszisának egy-egy szakaszára és az apszisba beleépített középkori falra (9. objektum); délen a narthex északi falának északi felére. Csak nyugaton állt újonnan épített téglafalon. A régészeti korú falak és a vasbeton tető közé 1-2 sornyi téglafalazás volt beiktatva.

A bontás szempontjából a legproblémásabb rész az északi apszis felületénél volt, ahol a védőtető betonja részlegesen ráfolyt az apszis tégláira és a bontás során a legfelső téglator néhány tégláját felszedte. Ezeket restaurátor ragasztotta vissza az eredeti helyére.

A védőtető elbontása után kitisztítottuk és dokumentáltuk a felülről nyitott Cella Trichorát

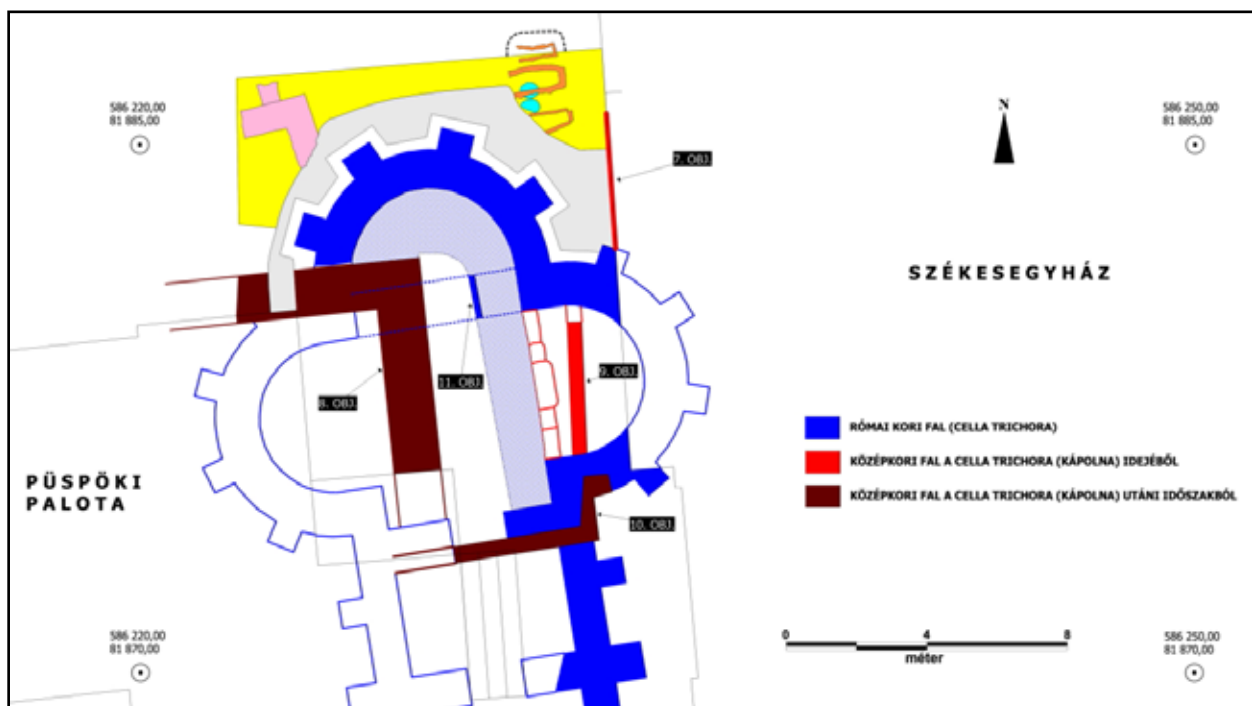


Az északi apszis kívülről a védőépület északi oldalának elbontása után

az új védőtető megépítése előtt. (A védőépület oldala a bontási munkák megkezdése előtt elkészült.)

A következő új megfigyeléseket lehet tenni:

- A keleti apszisba egy megközelítőleg észak-dél irányú középkori fal van belepítve: (9. objektum) A fal előkerült már



A régészeti felügyelet alatt megfigyelhetővé vált középkori falak a Cella Trichora belső terében



A Cella Trichora keleti apszisa a beleépített középkori fallal

1922-ben, s azóta is látható. Ennek ellenére a szakirodalomban említés sem történik róla!!! Szinte párhuzamos a székesegyház nyugati falával (kb. 1 fok az eltérés). Keleti szélé és a székesegyház középkori falsíkja (a délnyugati torony nyugati falsíkja) között 2,40 méter távolság van. A fal 0,40 méter széles, 4,26 méter hosszú. Északi vége 0,46 méter hosszan hiányzik, azt az 1922. évi feltárás után bontották el, mert Szőnyi Ottó fotóján még ép állapotú. Iránya alapján összefüggésbe van a székesegyházzal. A fal megépítése a székesegyház nyugati falának megépülése után történt, a székesegyház közelsége miatt leszűkítették a keleti apszist (keleti felét kirekesztették). Maga a szűkítés ténye azt is bizonyítja, hogy a Cella Trichora a székesegyház nyugati felének megépülte után is használatban volt, máskülönben a szűkítés helyett elbontották volna. A fal a második kifestés után épült, ugyanis a keleti apszis elzárt keleti része is ki volt festve. Annyi valószínűsíthető még, hogy a kápolnaként működő Cella Trichora

keleti apszisának végében kellett állnia eredetileg az oltárnak, amely az apszis nyugati végébe, azaz a jelenleg is látható helyére ezen zárófal megépítése után került. (Annak semmi nyoma nincs, hogy korábban az északi apszisban oltár állt volna. – Fülep Ferenc viszont ezt tényyszerűen állította.)

- Habár a narthex és a centrális tér osztófalánál mind Szőnyi Ottó, mind Fülep Ferenc végzett feltárást, a védőtető elbontása után itt is új ismeretekre tettünk szert. Megállapítható lett, hogy a fal déli szélére egy a római falnál jóval szűkebb kőfal van ráfalazva, amely a két tér közötti ajtónyílás felett is végighalad, a narthex északkeleti sarkánál pedig, szintén a fal külső szélén sarkosan északra fordul, majd a keleti apszis déli végénél sarkosan ráfordul az apszisra ([10. objektum](#)). Érdekes, hogy a falszakasz északi oldalán a narthex sarkánál a fal nem 90 fokban fordul, hanem kb. 105 fokkal. A falszakasz külső felületét vastag egyenetlen felszínű vakolat fedi. Előbbiekből adódóan amikor a fal



A Cella Trichora keleti apszisa a beleépített középkori fallal

ráépült a római falra, a narthex falai már nem álltak, egykori területe az épületen kívül került. Az ajtónyílás elfalazása már korábban ismert tény volt, amely északról (a centrális térből) jelenleg is látható. Az előbbieik alapján ez annyival egészíthető ki, hogy nem csak elfalazták az ajtónyílást, hanem a római falat alapul felhasználva egy új falat emeltek amikor a Cella Trichora már nem funkcionált templomként. Előzőekből adódóan későbbi, mint a keleti apszisba beleépített fal. További kapcsolatrendszer hiányában a funkciója nem volt meghatározható.

- A 9. objektum és a székesegyház fala között, a Cella Trichora keleti apszisának északi szárán freskóval díszített felületet fedeztünk fel.
- A Cella Trichora keleti apszisának déli szárán, közvetlenül a székesegyház párkányzata előtt szintén freskót találtunk kis felületen.
- Megállapítható lett, hogy a régi védőépület délről és délkeletről téglafallal van körbevéve „L” alakban. A római/közép-

kori falak és a téglafal között légrés van. A téglafal déli szakasza a narthexbe van beleépítve, áthalad annak keleti falán, majd északi irányban a keleti apszis déli szárának külső széléig tart. A narthex területén egy esővíz akna is található. A téglafal és az akna a narthexben talált két sír helyére esik. Előbbieik alapján az építésük 1955 után történhetett, mert Fülep Ferenc még épen találta azokat. Valószínűleg Fülep ásatása után történhetett mindez, mert ő a székesegyház vízmentesítési és szigetelési munkálatai kapcsán végezhetett kutatást.

A Cella Trichorában tett további megfigyelések:

- A Cella Trichora nyugati felébe bele van építve egy vaskos középkori fal, amelynek szélessége kb. 1,30 méter (8. objektum). Az 1922. évi feltárásról közzölt publikáció fotóján jól látszik, hogy ez egy nagyobb épület északkeleti sarka. A Cella Trichora belső terébe az észak-déli falszakasz és a kelet-nyugat irányú szakasz indítása esik. Utóbbi átvágja a Cella Trichora északi ap-



A narthex északi falára és a keleti apszis déli végére a visszabontás után ráfalazott falmaradvány



A narthex északkeleti sarkára és a keleti apszis déli végére a visszabontás után ráfalazott falmaradvány



szisának nyugati végét. A falban Szőnyi gótikus faragványt talált, amely alapján Fülep Ferenc építését (a Cella Trichora pusztulását) a 15. század végére keltezte. A fal sarkát és északi szakaszát Szőnyiék a Cella Trichora járószintjének szintjéig visszabontották, egy keveset a falalapozás keleti oldalából is elszedtek. Az új védőépület kivitelezési munkái során a fal mindkét végénél újabb szakaszok váltak ismertté. A fal déli végénél, a centrális tér déli végében új tartóoszlop alapozásának ásásakor a közlekedőfolyosó betonburkolata alatt visszabontott állapotban 1 méter hosszú falszakasz került elő. A Püspöki Palota északkeleti sarkának északi szélénél, az új védőépület munkagödrének déli végében, szintén visszabontott állapotban a fal alapozásának legalja (egy-két sor kő) vált ismertté. Az épület tájolásban egyezik a székesegyházzal. A falak szé-

Középkori falmaradvány a Püspöki Palota északkeleti sarka előtt



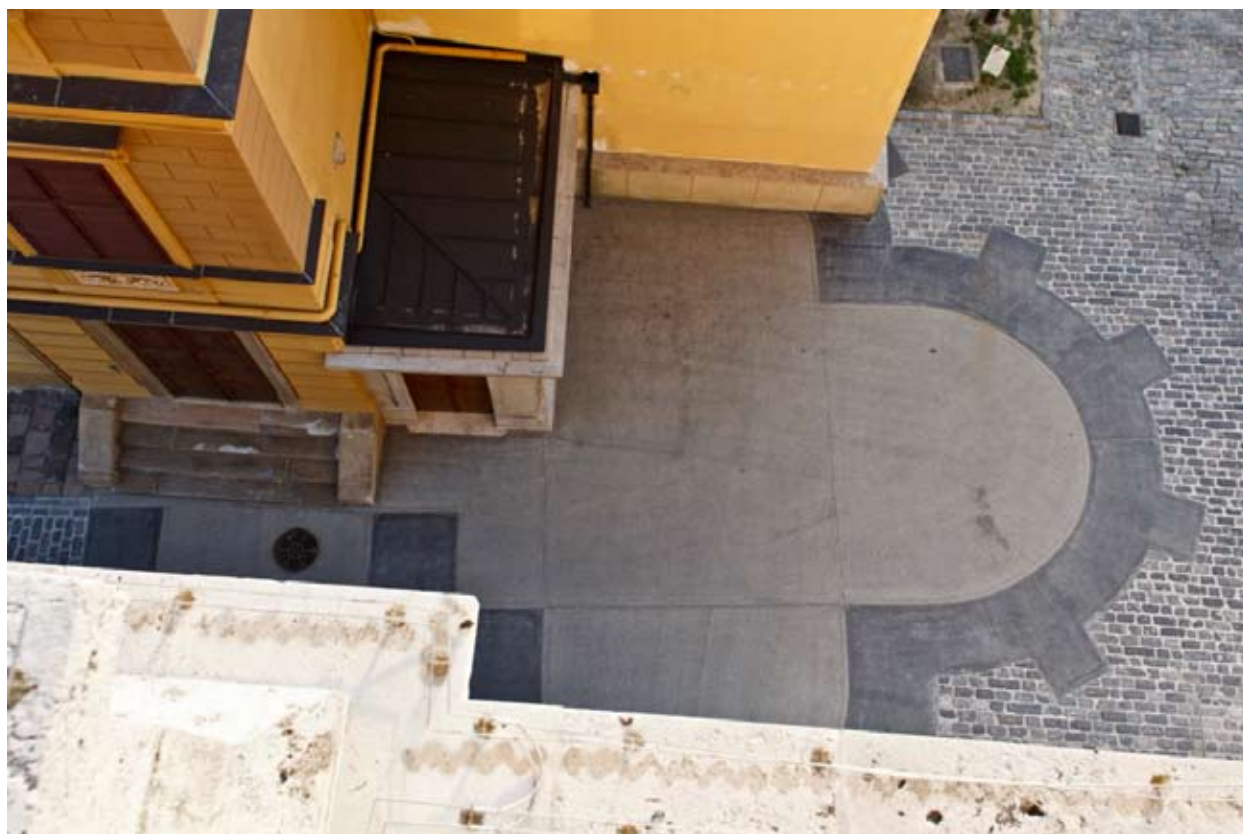
Az északi apszis a Cella Trichora belső terében a régi védőépület alatt

lessége alapján valamilyen nagyobb épülethez tartozhatott, amely helyzete alapján leginkább a középkori püspöki palota lehetett.

- A Cella Trichora északi apszisát a terrazzó padlószint alatt egy fal zárja (11. objektum). A fal szélessége egyezik az apszisok falvastagságával. A fal metszete a közlekedőfolyosó északi végének keleti oldalában látszik. Helyzete alapján (a belső járószint alatt) csak római kori fal lehet. Funkcióját a korábbi kutatásnak nem sikerült tisztázni. Rendeltetését a Rózsakertben (Janus P. u. 10.) feltárt másik Cella Trichora alapján lehet meghatározni. Ott ugyanebben a helyzetben, ugyanilyen szélességű (1,25 m) fal jelentkezett az északi apszis záródásában. Ez a fal ott a földalatti sírkamra északi fala. Szőnyi Ottó publikációjában nem tett említést sírkamráról. Az általa közölt fotókon a Möller csatorna helyén (a közlekedőfolyosó helyén) az árok metszetében általában tűnő homogén föld látszódik, amely alapján a sírkamra megléte nem igazolható. Az új védőépület kivitelezési munkái



Metszet a közlekedőfolyosó alatt



A Cella Trichora alaprajza a jelenlegi felszínburkolatban

során a centrális tér déli végében ásott pilér alapozó árok oldalfalában szintén sárga altalaj jelentkezett. Valószínűleg arról lehet szó, hogy eredetileg sírkamrát is terveztek a felszíni épület alá, de annak csak az oldalfalait építették meg, de a sírkamra területéről a földet már nem emelték ki, a megépült falakat terrazzóval fedték el, azaz félbehagyták a sírkamra rész építését. A sírkamra falak közül az északin kívül a déli megléte bizonyítható. A centrális tér és a narthex közötti falnak az északi oldalán az elfalazott ajtónyílás alatt vakolatlan falalapozás látszik az 1922. évi feltárás óta (a közlekedőfolyosó déli vége). Ez lenne a sírkamratér déli fala. Ez a fal a Cella Trichora belső terében egy osztófal, jelentősebb teherhordó szerepe nincs, így a jelentősebb mélységű falalapozásra sem lenne szükség. A védőtető elbontása után láthatóvá vált a fal déli, narthex felőli oldala a szűk légrésben. Pontos mélységet nem tudtunk mérni, de legalább 2 méter mély, azaz megépült déli sírkamrafallal számolhatunk. A sírkamra lehetséges keleti és nyugati fala nem hozzáférhető. A Cella Trichorához tartozó védőépület építéskor a nyugati falat (és a nyugati apszis déli szárát) meg kellett találniuk, mert ide esik a Cella Trichorába levezető kifalazott oldalú lépcsőlejáró. A keleti oldalon a terrazzó padló miatt nem látható, itt maximum oldalról, bányászati módszerrel lehetne beásni a közlekedőfolyosó keleti oldaláról.

A védőtető elkészülte után a felszíni burkolatban újra bemutatásra került a Cella Trichora alaprajza az épület elméleti tervrajza alapján, a korábbinál sokkal pontosabban és jobb minőségben. Az épület falazatát sötétszürke, matt anyag jelzi, belső terének helyén a burkolat beton, az épület környezetébe pedig visszakerült a szögletes bazalttömbökből álló kövezet. Az új védőépület elkészülte után vissza van még a belső tér klimatizálása. Ez az alapfeltétele annak, hogy értelme legyen a freskókat újra restaurálni. A másik elengedhetetlen tényező a restaurálás előtt a Cella Trichora alatt áthaladó Möller

csatorna felújítása. 2014-ben több alkalommal sem tudta levezetni a heves esőzések vizét, a csapadékvíz feltört a közlekedőfolyosó területére. A klimatizálás, restaurálás kérdéskörében folyamatos egyeztetés zajlik a Pécsi Egyházmegye, a Baranya Megyei Kormányhivatal Pécsi Járási Hivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály és a Janus Pannonius Múzeum között. Az Pécsi Egyházmegye tájékoztatása alapján a csatorna felújítást és a klimatizálást egy projekt keretében kívánják megoldani.

III. ÖSSZEFOGLALÁS

A korábbi kutatási eredmények és a 2013-2014. évi kutatás eredményei alapján a Cella Trichoráról összefoglalóan az alábbiak mondhatók:

A leghosszabb „életúttal” rendelkező római korban emelt épület, amely a középkori alapon álló mai székesegyház nyugati oldala és a Püspöki Palota északnyugati sarka közötti átjáró területén fekszik. A háromapszisos épület keleti ívét a székesegyház alapja részlegesen, az épület nyugati felét egy középkori épület alapása teljesen elrombolta.

Az ókeresztény temető legnyugatibb ismert épülete. Felszíni épület, amelynek szerkezete és mérete lényegében egyezik a Rózsakertben talált Cella Trichora felszíni épületének szerkezetével és méretével, egy elméleti tervrajz alapján készültek. Építészetileg az különbözteti meg attól, hogy ennek nincs (megépült) földalatti sírkamra része. Egyediségét az adja még, hogy a belső tér falfelületét két alkalommal is kifestették, amelynek idejét illetően a szakirodalomban nem alakult ki egységes álláspont. Előzőekből adódóan az épület római kor utáni kronológiáját illetően is nézeteltérések vannak a szakirodalomban ugyanis a kifestések és az épület szerkezetének változásai összefüggenek egymással.

A Cella Trichorában három alkalommal folyt régészeti kutatás: A csatornaásáskor megtalált épületet Szőnyi Ottó tárta fel 1922-ben. Ezt követően védőépületet emeltek az épület köré, amely 1924-ben készült el. 1955-ben Fülep Ferencnek nyílt lehetősége az épület déli részének és környezetének kutatására. 2013-ban pedig jelen sorok írója végezhetett feltárást a Cella

Trichora északi oldala előtt. 2014-ben a védő-épület tetőszerkezetének cseréje során pedig a korábban feltárt részeken lehetett megfigyeléseket tenni.

A Cella Trichora késő római kori földfelszíni temetői épület, amely a IV. század utolsó harmada - V. század első harmada közötti időintervallumban épült. Hossztengelye észak-dél tájolású, 8 fokkal nyugati irányban elfordítva. Az épület alaprajza: négyszögletes, észak-dél irányú központi tér (Szőnyi Ottó hajónak nevezi), amelyet keletről, északról és nyugatról egy-egy félköríves apszis határol, a déli oldalához pedig egy kis előcsarnok (narthex) csatlakozik. A bejárat a déli oldalon volt az épület hossz tengelyében, amely előtt, a Rózsakertben tett megfigyelések alapján, lépcsőfokok valószínűsíthetőek. A földfelszíni épület alatt az eddigi kutatások eredményei alapján megépült sírkamra (hypogaeum) nem mutatható ki. Jelenlegi ismereteink alapján csak a sírkamra falai épültek meg, belső teréből a földet nem emelték ki.

Az épület falazatát kívülről támpillérek erősítették meg: Az északi apszis megtalált négy pillére alapján az apszisokat 4 – 4 darab, a narthexet oldalról 2 – 2 és délről is 1 - 1 pillér támasztotta a falvégeken. A pillérek lábazati része az északi apszisnál szélesebb, mint a felmenő rész. Ugyanez igaz itt a pillérek közti falszakaszokra is. Fülep Ferenc a narthex keleti szélén és az azt támasztó egyik támpillérnél a lábazati rész Szőnyi Ottó által az északi apszisnál megfigyelt kiugrását nem tudta azonosítani.

Az épület centrális terének padlózata terrazzo. A keleti apszis padlószintje egy lépcsőfoknyival (26 cm) magasabban fekszik mint a centrális tér padlószintje. A centrális tér padlószintje viszont 25-27 cm-rel magasabban fekszik mint a narthex ajtónyílásának küszöbszintje, így a két helyiség padlószintje között egy lépcsőfoknyi szintkülönbség volt. (A mért szintadatok alapján a Rózsakertben talált Cella Trichora esetében is ez valószínűsíthető.)

Az előcsarnok padlója bemeszelt föld volt. A padlózata alatt kőlapokból épített és kőlapokkal fedett sír került elő, több elhunyt bolygatott csontvázával. A Szőnyi Ottó által megtalált és Fülep Ferenc által újra feltárt sírtól nyugatra a

narthex területén Fülep Ferenc újabb sírt talált. A sír feltárható keleti részén a sír oldalát kőlapok képezték. A sír(ok) korát illetően eltérő vélemények vannak: Fülep Ferenc késő rómainak, Gosztonyi Gyula frank korinak tartja. 2013-ban ugyanilyen sírok kerültek elő, amelyek helyzetük alapján Karoling koriak vagy az Árpád korból származnak.

A keleti apszis bejáratában négy 26 cm magas kőlap fekszik. A két északi mészkőből készült, a két délebbi homokkőből. Az apszis bejáratának közepén, a kőlapokra egy újabb homokkő lap van fektetve, amelyet Szőnyi Ottó oltárkönek tartott. A homokkő lapokat utólagos beépítésnek tartja. Ezt a kövek lekopott ill. lekopatlan állapotával indokolja. Az oltár eredetileg a keleti apszis végében állhatott, az az apszis lefalazása után került az apszis elejére.

Az épület centrális terének falazatán két festésréteget lehetett megkülönböztetni, ezek korát eltérően ítéli meg a kutatás. Szőnyi Ottó az alsó réteget római korinak, a felsőt középkorinak tartja: „A kápolna falazatán két festésréteget lehetett megkülönböztetni: A római kori réteg fölött „törekkel kevert, mállékonyabb, bizáncias vakolatrétegen az egész helyiségben köröskörül egy függőnyt ábrázoló piktura húzódik.” Két darab vakolattöredék alapján a falfestmények feliratokkal voltak ellátva. A talált darabokat Szőnyi középkorinak tartja.

Fülep Ferenc véleménye szerint az alsó festésréteg római, a második kifestést a IX. század közepére teszi, összekapcsolja a narthexben talált, általa szlávnak nevezett leletanyaggal.

Tóth Melinda a második festésréteget a rajta megjelenő ún. kufi írásmotívumok alapján a 12. század második felére datálta. Az első keltezésére semmilyen adat sincs, ennek ellenére Tóth Melinda a 12. század első feléből származónak határozta meg.

Tóth Sándor magának a Cella Trichorának az építését sem tartja római korinak, mivel az épület feltárásán nem kerültek elő római kori leletek, kétségesnek tartja, hogy az épület egyetlen padlóját több száz éven át használták volna. Így szerinte a Cella Trichora temetőkápolnaként épülhetett legkorábban a 11. században. – Nézete elvethető. A római kori építés mellett szóló legfontosabb bizonyíték az épület észak



Festésrétegek a Cella Trichorában

– dél tájolása. Középkori építés esetén eleve keletelve épült volna. Az építésnél felhasznált római téglák, terrazzó szintén a római kori építést bizonyítja.

Az épület nyugati részét egy középkori fal építésekor megsemmisítették. A falban gótikus kőfaragvány volt azonosítható. A keleti apszisba egy észak – dél irányú falat építettek, amely az apszis keleti felét elzárja.

A narthex és a centrális tér közötti ajtónyílás elfalazása a második kifestés után történt, mivel az ajtónyílás oldala is ki van festve, sőt a talált vakolatdarabok alapján a narthex is festett lehetett. Az átjáró elfalazásakor a Cella Trichora már romos állapotban lehetett, mert az elfalazás kősorai már törmelékretegen fekszenek.

Fülep Ferenc szerint az oltárt áthelyezik az északi apszisból a keleti apszisba. Ez és ajtónyílás elfalazása a narthex és a centrális tér között a XI. század elején történik egyszerre, tájolásban igazítják a Cella Trichorát a székesegyházhoz. A két tevékenység összekapcsolása

azonban kronológiai problémákat okozna.¹ Az újabb szakirodalmak szerint Tóth Melinda kel-

¹ Meglátásunk szerint az is kérdéses, hogy egyáltalán át kellett-e helyezni az oltárt az északi apszisból a keletibe, ugyanis az északi apszisban nincs az oltárnak (vagy más épített objektumnak) nyoma. Az épület római kori funkcióját nem ismerjük, így kérdéses, hogy ekkor lett volna oltár az épületben. Az ajtónyílás elfalazása és az oltár egyidejű áthelyezése azt jelentené, hogy a bejáratot is át kellett volna helyezni a nyugati oldalra, az apszis helyére. Mivel egy későbbi fal az épületnek a nyugati részét teljesen elrombolta, így erre vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal. Ez esetben megmaradt volna az egykori Cella Trichorából a centrális tér, a főapszissá váló keleti apszis és a mellékapzisként működő északi apszis. Sokkal valószínűbb, hogy az áthelyezés (ha volt ilyen) és az elfalazás nem egyszerre történt. Az ajtónyílásban az elfalazás alatti törmelék azt mutatja, hogy az elfalazáskor az épület már nem volt használatban, azaz az elfalazáskor az épület funkciója is megváltozott. Fülep az elméletéből a keleti apszisban talált középkori falat eleve kihagyta. Mivel Fülep a kifestéseket tévesen datálta, ezért a kronológiája is borul. Búzás Gergely hívta fel rá a figyelmet, hogy a keleti apszison belül viszont valószínűleg módosult az oltár helyzete: Eredetileg a keleti apszis végében lehetett, s onnan helyezhették át az apszist lezáró fal építésekor az apszis nyugati végébe. Itt szeretném megköszönni Búzás Gergelynek, hogy erre a lehetőségre felhívta a figyelmet.

tezése a helyes a második festésréteget illetően, azaz a narthex lefalazására legkorábban a 12. század végén-13. században kerülhetett sor elvi szinten. Az elfalazás után a narthex használaton kívül került, falait nagyrészt elbontják, különböző, később épült középkori falak szelik át.

Fülep a kápolna pusztulását a XV. század végére teszi a beleépített középkori falban talált gótikus faragvány alapján. Ezek alapján valószínűsíthetően a 13-14. században is templomként használták. Ez esetben a narthex „leválasztására” is csak az épület vallási funkciójának megszűnése után került sor, amikor a funkcióját veszített épület falait a földfelszínig visszabontották, azaz nem a meglévő épületet csökkentik egy helyiséggel, hanem az elbontott épület narthexének helyén építenek valami építményt, amelynek a Cella Trichorához már semmi köze sincs. A Cella Trichorában szerkezetileg mindössze annyi változás történt, hogy a keleti apszist lezárták egy fallal, amelynek oka székesegyház nyugati falának megépülte volt. A vallási funkció meglétét a székesegyház megépülte után, leginkább az bizonyítja, hogy az apszis lezárása után az oltárt áthelyezték az apszis belső szélére. Templom funkció hiányában erre nem került volna sor. Az apszisba beleépített zárófal azt is bizonyítja, hogy nem volt összeépítve a Cella Trichora a székesegyházzal.

A 2013-2014-ben végzett kutatás alapján a következő kiegészítések tehetők:

Az északi apszistól északra az épület körül átlagosan 0,4 méter vastag törmelék réteg jelentkezett a természetes talajszinten. Ez azt bizonyítja, hogy a római kor után sokáig használaton kívül volt az épület és lepusztult. Ebbe a pusztulásrétegre ráásva került elő három olyan sír melynek oldalait kőlapok képezték, alján pedig vékony homokréteg volt. Ezek ugyanazt a típust képviselik, mint amilyenek a narthexben is előkerültek. Előbbiek alapján a római eredet kizárható², Karoling kori vagy Árpád kori sírokról van szó.

A székesegyház nyugati oldalán a bejárat és a Cella Trichora keleti apszisa között a pár-

kányzat alapozása egy középkori eredetű falalap, amelynek déli vége neki van építve a Cella Trichora keleti apszisának északi pilléréhez. A fal északi vége sarokban végződik a párkányzat vége előtt. Helyzete alapján a középkori székesegyház része.

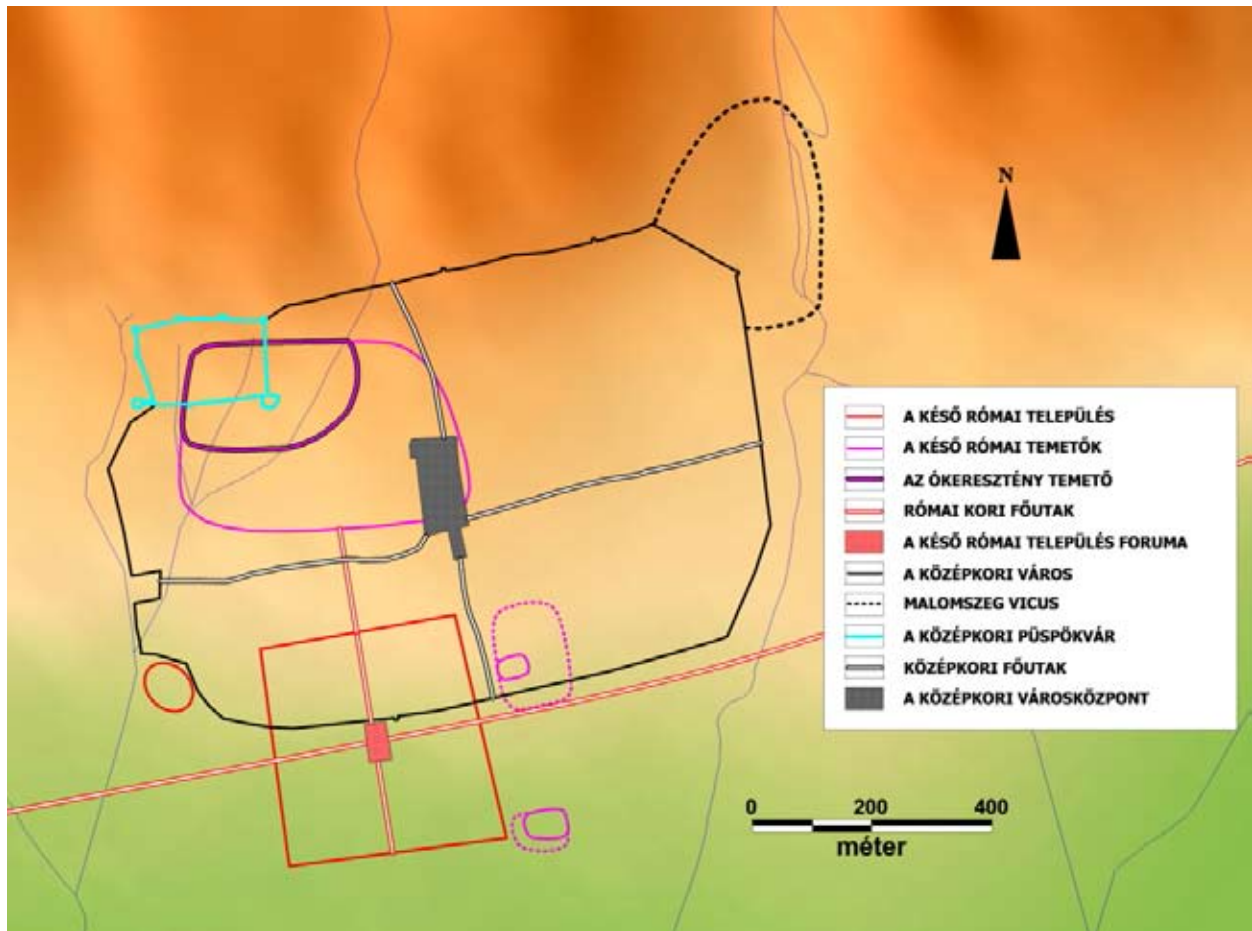
Megállapítható lett, hogy a keleti apszisba beleépített fal egy középkori fal a székesegyház nyugati homlokfala előtt, lezárja a keleti apszist.

A Cella Trichora keleti apszisára a székesegyház nyugati fala dokumentálhatóan rá van építve, azaz a Cella Trichora legkésőbb a székesegyház nyugati felének felépültéig működhetett eredeti formájában. A keleti apszisban talált fal összefüggésben van a székesegyház építésével. Csonka apszissal működött tovább a Cella Trichora, mint templom.

Amennyiben helytálló Tóth Melinda kezeltése, úgy a székesegyház nyugati felét csak valamikor a 12. század vége körül építik meg, attól függetlenül, hogy Búzás Gergely kutatásai alapján az alapozási munkák már jóval korábban elkezdődtek a nyugati oldalon. Ugyanis ha nem így lett volna, akkor nem kerülhetett volna sor a Cella Trichora 12. századi második kifestésére.

Habár a narthex és a centrális tér osztófalánál mind Szőnyi Ottó, mind Fülep Ferenc végzett feltárást, a védőtető elbontása után itt is új ismeretekre tettünk szert. Megállapítható lett, hogy a fal déli szélére egy a római falnál jóval szűkebb kőfal van ráfalazva, amely a két tér közötti ajtónyílás felett is végighalad, a narthex északkeleti sarkánál pedig, szintén a fal külső szélén sarkosan északra fordul, majd a keleti apszis déli végénél sarkosan ráfordul az apszisra. A falszakasz külső felszínét vastag egyenetlen felszínű vakolat fedi. Előbbiekből adódóan, amikor a fal ráépült a római falra, a narthex falai már nem álltak, egykori területe az épületen kívül került. Az ajtónyílás elfalazása már korábban ismert tény volt, amely északról jelenleg is látható. Az előbbiek alapján ez annyival egészíthető ki, hogy nem csak elfalazták az ajtónyílást, hanem a római falat alapul felhasználva egy új falat emeltek, amikor a Cella Trichora már nem funkcionált templomként.

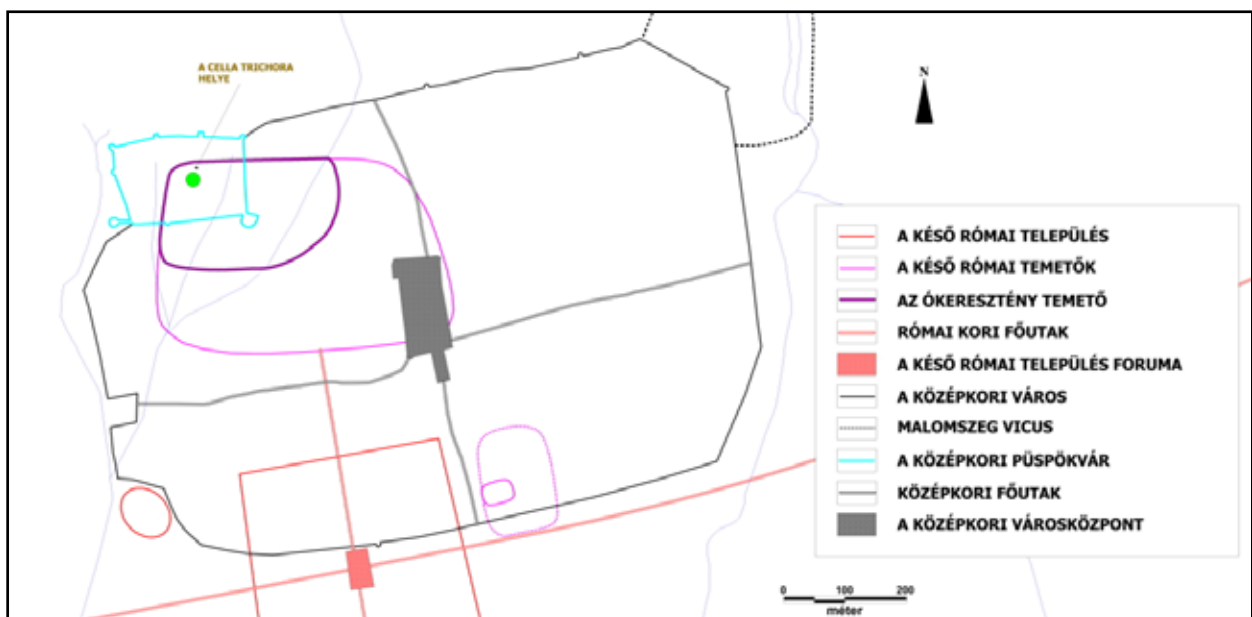
² Ebből adódóan a narthexben talált meszes járósínt is a római kornál későbbi, a sírokkal egykorú vagy azoknál későbbi.



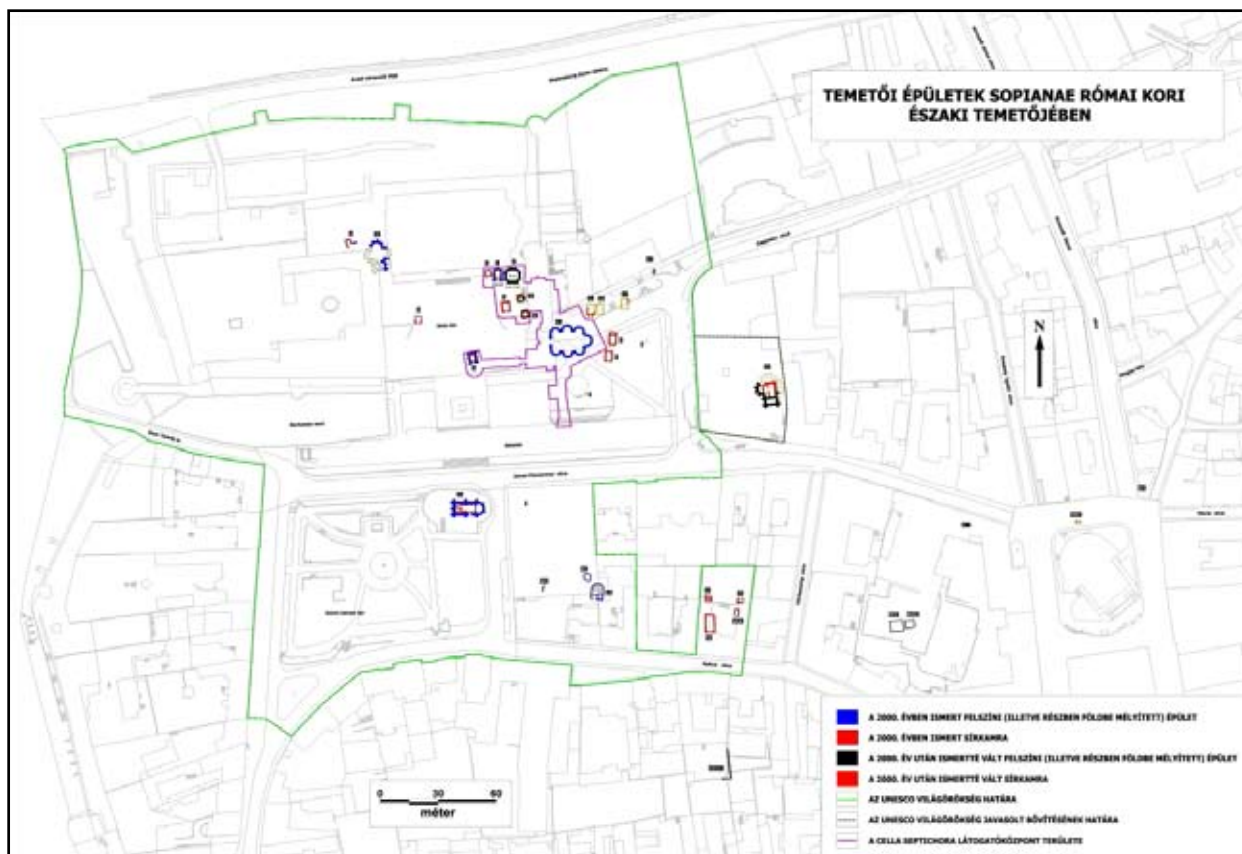
A késő római és a középkori település térhasználata

A Cella Trichora a helyzetét tekintve egyaránt a Karoling település és a középkori püspökvár közepén helyezkedik el, azaz a püspökvár lényegében a Karoling kori település

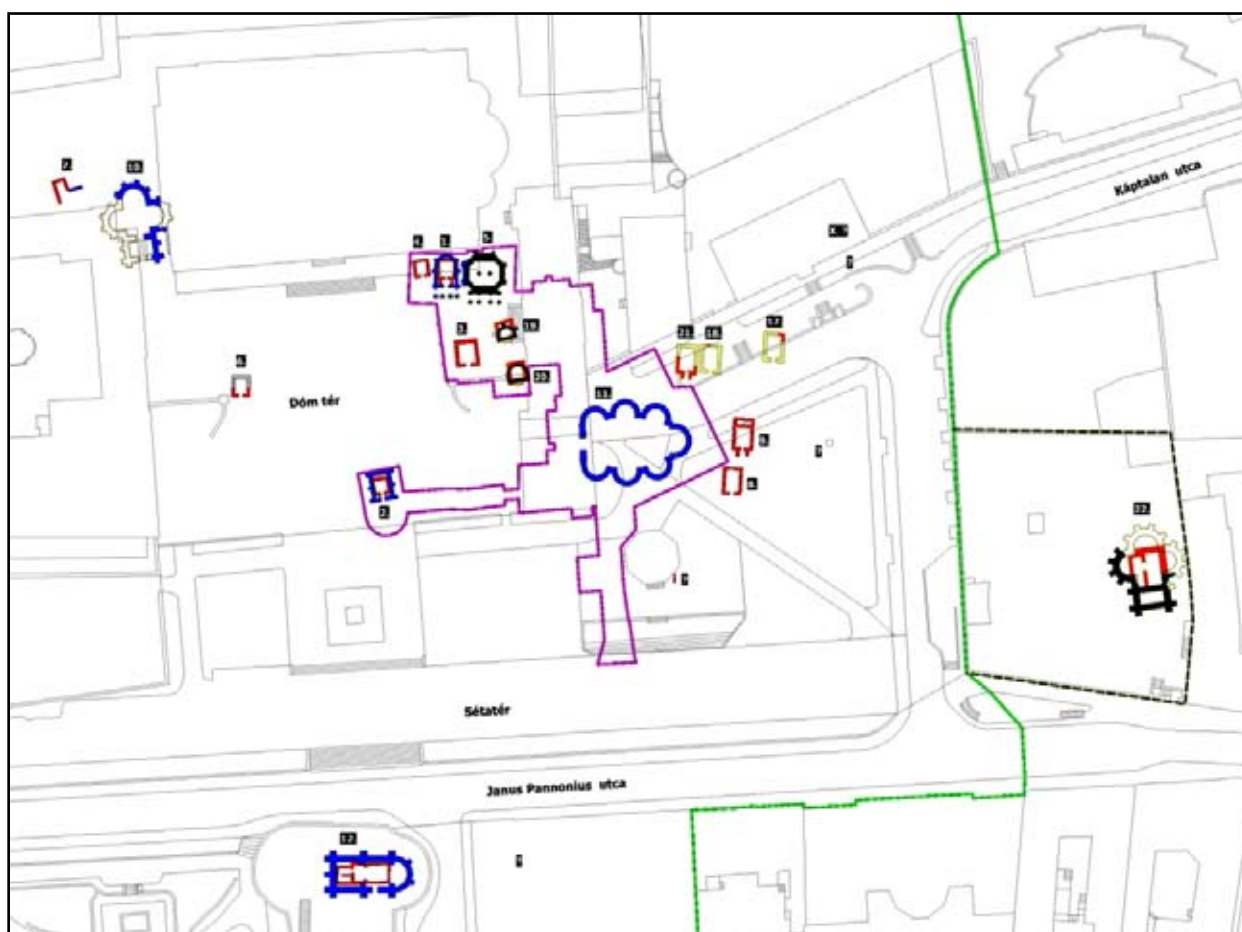
területén alakult ki. A Karoling település a késő római kori ókeresztény temető területén jött létre (romkontinuitáson alapuló vallási kontinuitás). A hely kiválasztásában a szakrális tényező



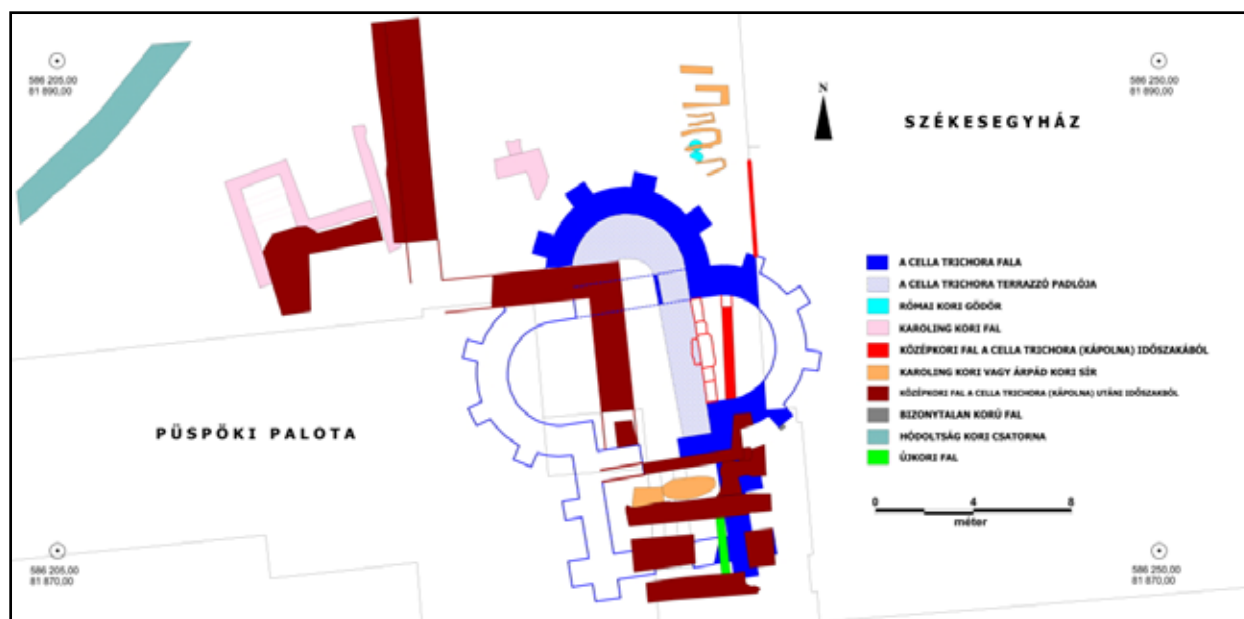
A késő római és a középkori település térhasználata és a Cella Trichora I.



Római kori temetői épületek



A késő római kori temetői épületek a Dóm téren és környékén



A Cella Trichora területén és környezetében végzett régészeti kutatások eredményei

mellett a természetföldrajzi tényezők is meghatározóak. A település/vár működésének elengedhetetlen feltétele a megfelelő mennyiségű és minőségű víz. Ezt pedig az egykori késő római temetőtől északra lévő források szolgáltatták, amelyek még a 19. században is vízzel látták el a történeti belvárost. (Egyik vize jelenleg is átfolyik a püspökség alatt.)

Írásos forrás, amely az épület történetével kapcsolatban támpontot nyújt a 870 táján keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. A forrás és a tárgyi leletek alapján Karoling kori központtal lehet számolni az egykori késő római ókeresztény temető területén. A forrásban említett öt templom közül az egyik mindenképp ez a Cella Trichora lehetett.

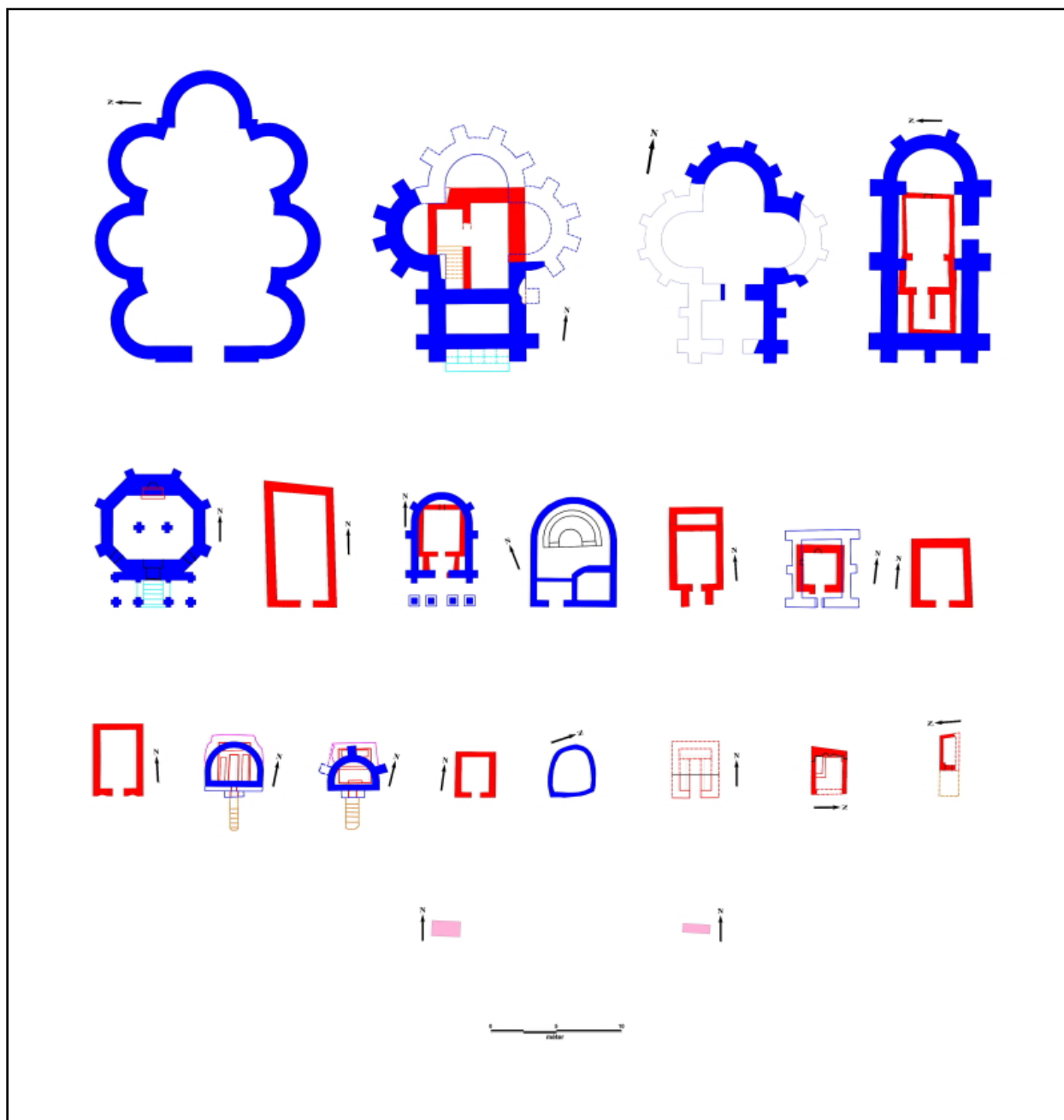
IV. KRONOLÓGIA

A korábbi régészeti feltárások eredményeit összevetve a 2013-2014. évi kutatás eredményeivel az alábbi történeti – kronológiai kép vázolható fel:

- A IV. század utolsó harmada - V. század első harmada közötti időintervallumban megépült a Cella Trichora. Nagyméretű, egyszintes, földfelszíni temetői épület. Az építésével egykorú sír az épület belső teréből nem ismert, a sírkamra rész építését félbehagyták. Funkciója bizonytalan,

római kori sír, temetkezőhely hiányában nem bizonyítható a mausoleum funkció. Első kifestésére legkorábban ekkor kerülhetett sor. A vastag pusztulásréteg az épületbelsőben és az épület körül azt bizonyítja, hogy a népvándorlás kor századaiban (5. század második harmada - 9. század első harmada) használaton kívül volt, részlegesen természetes módon lepusztult.

- A Karoling korban lakossággal számolhatunk az ókeresztény temető területén. Ezt a Cella Trichorában, attól nyugatra, valamint a Cella Septichorában és környékén talált tárgyi leletanyag egyértelműen igazolja. Valamikor 828 után az épületet megújították, templomként funkcionált. Az oltár áthelyezése az északiből a keleti apszisba (ha volt ilyen) ekkor történt. Az első kifestés ekkor a legvalószínűbb. Legkorábban ekkor kerülnek a narthex padlószintje alá a sírok, valamint legkorábban ekkor létesítik a Cella Trichorától északra a kőlapos sírokat. A Cella Trichorától nyugat-északnyugatra kőalapozású épületet emeltek, az egyik fala neki volt építve a Cella Trichora északi apszisának. A Cella Trichora és környezete lehetett a Karoling település központja. A kőépületek és a kőből épült templom megújítása a település



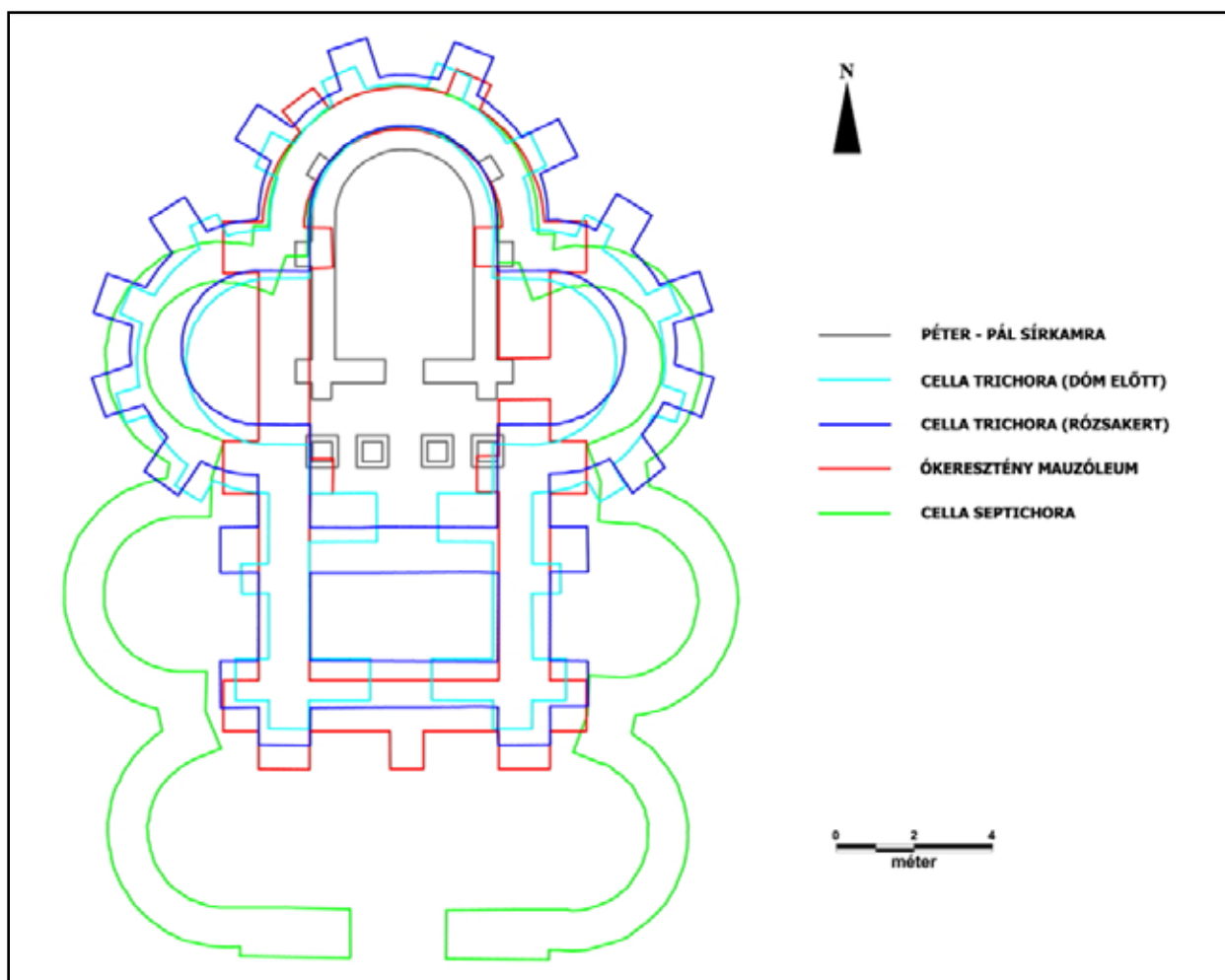
A késő római kori temetői épületek méret szerint A felső sorban (balról-jobbra) a Cella Septichora, Cella Trichora II., Cella Trichora I., ún. Ókeresztény Mauzóleum

jelentőségére utal, központ szerepet betöltő településsel kell számolni.

- A jó állapotban lévő épületet a magyar középkorban is templomként használták egy ideig. Mivel ez az egyetlen nagyobb jó állapotú (ismert) templomként használható épület a Pécsi Püspökség központjában elképzelhető, hogy szükségmegoldásként ezt az épületet szentelték fel székesegyháznak 1009-ben, habár a mérete székesegyháznak elég kicsi. Az első kifestésre

ekkor is sor kerülhetett. A kőlapos sírok ekkor is létesülhettek.

- A székesegyház középkori elődjének építései (11. század utolsó harmada – 12. század) az épület még templomként funkcionált. Annak elkészülte után is megtartotta templom funkcióját, kis kápolnaként még a 13-14. században is működhetett. A 12. században került sor a második kifestésréteg kialakítására. A kifestés után (és a székesegyház nyugati falának megépül-



A Cella Septichora, a két Cella Trichora, az Ókeresztény Mauzóleum és a Péter-Pál sírkamra egymásra vetített alaprajza

te után) a keleti apszist egy keresztfallal lezárták, az épületet elválasztották a székesegyháztól.

- A 15. században megszűnt az épület templom funkciója, az épületet valószínűleg a földfelszínig elbontották, belső terébe omladék került. Valamilyen új, de már nem templom funkciójú, épületet emeltek a Cella Trichora helyén, annak falait alapul felhasználva.
- A Cella Trichora nyugati felének helyén nagyméretű épületet emeltek alapozásában gótikus faragású kövel, amely elpusztítja a Cella Trichora nyugati felének maradványait (15. század). Ez az épület a püspöki palotával azonosítható

V. VÉGSZÓ

A Cella Trichora több korszakon átívelő történetét illetően voltak vitás kérdések. A 2013-2014. évi kutatások hozzásegítettek ezek tisztázásához. Az eredmények a korábbi adatok felhasználásával és részbeni átértékelésével nemcsak a Cella Trichora, hanem magának Pécs városnak a történetéhez is értékes adalékokat szolgáltatottak: Bizonyossá vált, hogy nem pusztán a késő római kori temetői épületek romkontinuitásáról van szó. Egyértelművé vált, hogy a római kor és a magyar középkor között ott van összekötő kapocsként a Karoling kor: A középkori Quinque Ecclesiae fejlődésének magja a püspökvár területe, a Pécsi Püspökség központja, amely nem pusztán az antik romok miatt alakult ki az ókeresztény temető területén, hanem a Karoling település területén rendezkedett be.

A Dunántúl keleti felének Karoling kori történetére vonatkozólag kevés adattal rendelkezünk. A Cella Trichora Karoling kori felújítása és templomként való használata, valamint a neki épített kőépület alapján legalább egy birtokközpontot feltételezhetünk, amely a romkontinuitáson alapuló vallási kontinuitás révén jött létre az ókeresztény temető területén. Előbbiek alapján meglátásunk szerint nem lehet kétséges, hogy a 870 körül keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*-ban szereplő *Quinque Basilicae* helynév Pécs területére lokalizálható. A helynévben szereplő öt templom közül az egyik pedig bizonyosan a Cella Trichora I.

Abban eddig is egyetértett a kutatás, hogy az 1009-ben alapított Pécsi Püspökség első székes-

egyházát valamelyik késő római ókeresztény épülettel érdemes azonosítani. A legnagyobb ilyen épület a Cella Septichora volt, de az már a római korban sem épült meg, s rétegrendjének vizsgálata alapján az Árpád kor elején sem újították fel. Méretben a következő épület a két Cella Trichora. Így logikus következtetés, hogy a püspökvár közepén emelkedő, felújított, már eleve templomként működő épületet szentelték fel 1009-ben székesegyháznak, amely a későbbi katedrális megépülte után, mint püspöki magánkápolna működhetett tovább. Ezt az elgondolást leginkább a székesegyház alatt esetlegesen előkerülő nagyobb méretű késő római temetői bazilika cáfolhatná meg.



Gosztonyi Gyula rekonstrukciós ábrája a középkori székesegyház helyére elképzelt temetői bazilikáról